

«Αρχιτεκτονικά μνημεία της Θεσσαλονίκης,
Παρελθόν, Παρόν, Μέλλον»
Αρχιτεκτονική Κληρονομιά και Μνημεία στη
Θεσσαλονίκη
Πρακτικά Συνεδρίου (18-22/5/1980)
Θεσσαλονίκη 1983, σ. 165-173

Ἀρχιτεκτονικά Μνημεῖα τῆς Θεσσαλονίκης. Παρελθόν, παρόν καί μέλλον.

Εἰσηγητής: Γ. Λάββας, Ἀρχιτέκτων, Καθηγητής Ἱστορίας τῆς Ἀρχιτεκτονικῆς τῆς Πολυτεχνικῆς Σχολῆς Α.Π.Θ.*

Στό σύντομο χρόνο πού ἔχω στή διάθεσή μου θά προσπαθῶ νά σκιαγραφήσω, ὅσο μοῦ εἶναι δυνατόν, τό πρόβλημα τοῦ μνημειακοῦ δυναμικοῦ τῆς πόλης μας, ὅπως μᾶς εἶναι γνωστό ὅτι ὑπῆρχε στό παρελθόν, ὅπως ὑπάρχει σήμερα καί ὅπως διαγράφεται ἡ τύχη του στό ἄμεσο καί ἀπώτερο μέλλον.

Τό παρελθόν: Στά δάκτυλα τοῦ ἑνός χεριοῦ μετριοῦνται οἱ εὐρωπαϊκές πόλεις, πού ἔχουν τήν ἱστορική διάσταση, τό συνεχῆ σχεδόν ἀστικό χαρακτήρα καί τήν πολιτιστική ποικιλία καί σύνθεση τῆς Θεσσαλονίκης. Ἄν περιορισθοῦμε στό σημερινό ἑλληνικό χῶρο, τότε ἡ πόλη μας εἶναι ἡ πρώτη ἀπ' ὄλες τίς ἑλληνικές πόλεις, πού παρουσιάζει συνεχῆ καί σταθερή ζωὴ σάν ἱστορικό ἀστικό κέντρο. Ἡ Ἀθήνα, ὅπως εἶναι γνωστό, ὑπῆρξε στήν ἑλληνική μόνο ἀρχαιότητα ἀστικό κέντρο εὐρύτερης ἀκτινοβολίας, μετέπεσε κατόπιν, στά ρωμαϊκά, βυζαντινά καί μεταβυζαντινά χρόνια, σέ μικρῆ πόλη καί χωριό γιά ν' ἀναδειχθεῖ μετά τήν ἐκλογή της -ἄτυχη δυστυχῶς ἐπιλογή- σάν πρωτεύουσα τοῦ νεοελληνικοῦ κράτους στό σύγχρονο ἀστικό Λεβιάθαν, πού ἀπορροφᾷ ἀνισόρροπα καί ἄστοχα τό δυναμισμό τοῦ ἑλληνικοῦ χώρου.

Διαφορετική εἶναι ἡ ἱστορική ἐξέλιξη τῆς Θεσσαλονίκης. Ἀφότου «συννοικίσθηκε» τό 315 π.Χ. ἀπό τόν Κάσσανδρο, ἀναπτύσσεται ἀπό τότε μέχρι σήμερα σ' ἓνα σπάνιο δείγμα ἱστορικῆς πόλης μ' ἐπιδράσεις ἀπό Ἀνατολή καί Δύση καί μέ συνεχῆ σχεδόν ζωὴ καί δυναμισμό. Ἀπόδειξη ἀπτή καί ἀδιαφιλονίκητη οἱ μάρτυρες πού οἱ ἐποχές ἄφησαν πίσω τους, τά μνημεῖα πού σάν φορεῖς τῆς μνήμης, τῆς δίνουν τή σπάνια θέση πού κατέχει: Εἶναι ἡ Τούμπα στήν ὁμώνυμη συνοικία καί τά ἄλλα προϊστορικά λείψανα, τά ἑλληνιστικά καί τά ρωμαϊκά δείγματα δημόσιας ἀρχιτεκτονικῆς. Ἀκολουθεῖ ἡ παλαιοχριστιανική ναοδομία, ἀπό τίς σπανιότερες τοῦ Χριστιανικοῦ κόσμου καί τά βυζαντινά τῆς ἀρχιτεκτονικά ἀριστουργήματα. Εἶναι οἱ μεταβυζαντινές ἐκκλησίες της, στή μορφή τῶν ὁποίων προβάλλεται ἀνάγλυφα τό ἀγχος καί τό πάθος τοῦ ἑλληνισμοῦ γιά ἐπιβίωση, μαζί μέ τά ἐλάχιστα ὀθωμανικά πού διατηροῦνται μέ ἐξευτελιστικό δυστυ-

* Σπούδασε Ἱστορία καί Ἀρχαιολογία στό Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν (1953-1957) καί Ἀρχιτεκτονική στό Ὁμοσπονδιακό Πολυτεχνεῖο τῆς Ζυρίχης (E.T.H.) (1961-1967), ὅπου καί ἀνακηρύχθηκε διδάκτορας Τεχνικῶν Ἐπιστημῶν (1971).

Ἀπό τό 1973 εἶναι καθηγητής τοῦ Α.Π.Θ. στήν Ἱστορία τῆς Ἀρχιτεκτονικῆς καί Προστασίας Ἀρχιτεκτονικῶν Μνημείων καί Συνόλων. Δίδαξε στό Virginia Polytechnic Institute, ΗΠΑ (1968), στή Πανεπιστήμιο τῆς Ζυρίχης (1972-73) καί ὑπῆρξε ἐπιστημονικός συνεργάτης τοῦ Ὁμοσπονδιακοῦ Πολυτεχνεῖου Ζυρίχης (1972-73).

Εἶναι πρόεδρος καί μέλος πολλῶν ἐπιτροπῶν γιά τήν προστασία παραδοσιακῶν οἰκισμῶν καί μνημείων, μέλος πολλῶν ἐπιστημονικῶν Ἐταιρειῶν τοῦ ἐσωτερικοῦ καί τοῦ ἐξωτερικοῦ καί συγγραφέας βιβλίων καί ἀρθρῶν σχετικά μέ τήν Ἱστορία Ἀρχιτεκτονικῆς καί Τέχνης καί τήν προστασία τῶν μνημείων.

Εἶναι ἀντεπιστέλλον μέλος τοῦ Γερμανικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Ἰνστιτούτου καί μέλος τῆς Ἐκτελεστικῆς Ἐπιτροπῆς τοῦ ἑλληνικοῦ I.CO.M.O.S.

χῶς τρόπο καί τὰ ἑβραϊκά ἀρχιτεκτονικά μνημεῖα καί ἀκόμα τὰ ἔργα μιᾶς πλούσιας ἀστικής τάξης τοῦ 19ου καί τοῦ 20οῦ αἰῶνα, (πού εἶχαν γεμίσει κυρίως τό χῶρο *extra muros*), τὰ ἀρχοντικά χτισμένα μέ τή τεχνοτροπία τοῦ ἱστορισμοῦ καί τοῦ ἐκλεκτικισμοῦ. Τέλος ὑπάρχουν καί τὰ δείγματα τῆς «Μοντέρνας» ἀρχιτεκτονικῆς τῶν ἀρχῶν τοῦ αἰῶνα μας καί μερικά ἀξιόλογα σύγχρονα ἀρχιτεκτονικά ἔργα, πού ὅλα μαζί φανερόνουν πῶς αὐτή ἡ πόλη πρωτοποροῦσε καί προσπαθεῖ νά πρωτοπορεῖ, ὄχι μόνο σάν ἐμπορικό καί οἰκονομικό, ἀλλά καί σάν πολιτιστικό κέντρο, δεκτικό καί εὐαίσθητο στίς ἰδέες καί τὰ καλλιτεχνικά ρεύματα μέσ στούς αἰῶνες.

Ἡ Θεσσαλονίκη ὅμως εἶχε πάντα μιά σκληρή μοῖρα. Εἶναι μιά πόλη δοκιμασμένη ἀπό κάθε εἶδους κινδύνους καί καταστροφές. Ἐχθρικές ἐπιδρομές καί λεηλασίες, πυρκαγιές (ὅπως τοῦ 1890 καί 1917) καί φυσικές καταστροφές, ὅπως οἱ σεισμοί, εἶναι γνώριμα πράγματα στή μακρόχρονη ζωή της. Ἡ μεγαλύτερη ὅμως δοκιμασία καί καταστροφή γιά τό πολυσήμαντο μνημειακό της δυναμικό, πού μᾶς ἐνδιαφέρει ἐδῶ, γίνεται ἀθόρυβα καί ἀδιαμαρτύρητα στήν τελευταία μεταπολεμική περίοδο, μέ τήν εἰσβολή τῆς ἐμπορευματικῆς ἀρχιτεκτονικῆς τοῦ μπετόν, τοῦ γυαλιοῦ καί τοῦ σίδηρου, πού μέσα σέ μηδαμινό χρόνο μεταμορφώνει τήν πόλη ἀπό «νύφη τοῦ Θερμαϊκοῦ» σέ μιά ἀχρωμη ἀρχιτεκτονικά μεγαλόπολη, μέ ἕνα βρώμικο Θερμαϊκό καί μέ τὰ γνωστά σέ παγκόσμια κλίμακα προβλήματα καί ἀδιέξοδα. Ἀπό τὰ πολυάριθμα μνημεῖα τοῦ παρελθόντος της μένει σήμερα ἕνα μικρό πολλοστημόριο, μικρές νησίδες μέ ἄπειρα προβλήματα μέσα στό πέλαγος τῆς σύγχρονης οἰκοδομικῆς παραγωγῆς τῶν τελευταίων 25 χρόνων.

Τό παρόν: Σύμφωνα μέ μιά ἀνέκδοτη δυστυχῶς ἀκόμα μελέτη τοῦ Κ. Β. Δημητριάδη, Διευθυντή τοῦ Ἱστορικοῦ Ἀρχείου Μακεδονίας, μέ τόν τίτλο «Τοπογραφία τῆς Θεσσαλονίκης κατά τήν ἐποχή τῆς Τουρκοκρατίας», πού στηρίζεται στά τουρκικά ἀρχεῖα, μέχρι τίς ἀρχές τοῦ αἰῶνα μας ὑπῆρχαν στόν ἀστικό χῶρο τῆς παλιᾶς Θεσσαλονίκης 300 περίπου κτίσματα, θρησκευτικά καί κοσμικά, πού μέ τή σύγχρονη ἀντίληψη καί ἰδεολογία θά ἦταν σήμερα, ἂν εἶχαν σωθεῖ, κηρυγμένα σάν διατηρητέα μνημεῖα.

Σήμερα ὁ ἐπίσημος κατάλογος τῶν κηρυγμένων βυζαντινῶν, μεταβυζαντινῶν καί νεωτέρων μνημείων περιλαμβάνει 53 μόνο κτίσματα. Σ' αὐτά πρέπει νά προστεθοῦν τὰ προῖστορικά δείγματα ζωῆς τοῦ οἰκισμοῦ της καί οἱ ρωμαϊκοί καί παλαιοχριστιανικοί ἀρχαιολογικοί χῶροι καί λείψανα, καί τέλος τό παραδοσιακό σύνολο τῆς Πάνω Πόλης. Αὐτά βέβαια εἶναι τὰ καταγραμμένα καί ἐπισημοποιημένα σάν διατηρητέες μνημειακές μονάδες καί σύνολα ἀπό τούς ἀρμόδιους φορεῖς τοῦ Ὑπουργείου Πολιτισμοῦ καί Ἐπιστημῶν. Δέν εἶναι ὅμως τὰ μόνα δείγματα τῆς ἀρχιτεκτονικῆς κληρονομιάς τῆς πόλης, πού διασώθηκαν ἀπό τήν ἑσχάτη ἀλλαγὴ καί ἀντικατάσταση τοῦ χτισμένου περιβάλλοντός της στά τελευταία μεταπολεμικά χρόνια. Ἀπό τήν ἀρχιτεκτονική τῆς Θεσσαλονίκης, πού δημιουργήθηκε μέχρι τό 1940, σώζονται ἀκόμα περισσότερα ἀπό 1500 κτίσματα. Εἶναι κτίρια κάθε κατηγορίας καί πολλά ἀπ' αὐτά ἀξιόλογα σάν ἀρχιτεκτονικά δημιουργήματα τῆς ἀμεσης ἱστορίας της. Σέ μιά προσπάθειά μας στά πλαίσια τοῦ Σπουδαστηρίου τῆς Ἱστορίας τῆς Ἀρχιτεκτονικῆς νά ἐντοπίσουμε τή χθесινὴ ἀρχιτεκτονικὴ εἰκόνα τῆς πόλης, φωτογραφήθηκαν μέχρι

στιγμής 1543 κτίρια στην περιοχή της Κάτω Πόλης και του ανατολικού τομέα μέχρι το Καραμπουρνάκι. Η έρευνα άρχισε το 1977 και από τα 1543 που τεκμηριώθηκαν, έστω και φωτογραφικά, τα 294 θυσιάστηκαν ήδη στο Μολώχ της καταδαφίσεως.

Οί σεισμοί του 1978 δημιούργησαν στά κηρυγμένα μνημεία της Πόλης προβλήματα και καταστροφές, που κλιμακώνονται από άπλές φθορές ως επικίνδυνες καταστάσεις για την ύπαρξή τους την ίδια. Μετά τις πρώτες καταγραφές των ζημιών και τις σωστικές ύποστυλώσεις που έγιναν από την Έφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων, με τη βοήθεια και πανεπιστημιακών έθελοντών και των ΥΒΕ και ΥΔΕ, άρχισε, έστω και με σημαντική καθυστέρηση, (οί εργασίες ξεκίνησαν ούσιαστικά ένα χρόνο μετά τους σεισμούς, το Μάιο του 1979) η αντιμετώπιση του προβλήματος της όριστικής Στερεώσεως και Αποκαταστάσεως των μνημείων. Συστήθηκε η έπιστημονική Ομάδα Έποπτείας των ΥΠΠΕ και ΥΔΕ που αποτελείται από φορείς της ΥΑΣΒΕ, της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας και καθηγητές του Πανεπιστημίου, η όποία κατάστρωσε τό πρόγραμμα των εργασιών σύμφωνα με την ισχύουσα έπιστημονική δεοντολογία έπεμβάσεως σέ αρχιτεκτονικά μνημεία. Οί εργασίες αυτές προχωρούν όσο έπιτρέπουν οί συνθήκες και τά προβλήματα που έμφανίζονται σέ παρόμοια προγράμματα. Είναι αντικειμενικές δυσκολίες που όφειλονται στή φύση της λεπτής και γεμάτης άπρόβλεπτα έμπόδια διαδικασίας μελέτης και έπεμβάσεως σέ ιστορικά κτίσματα. Είναι ακόμα έγγενείς αδυναμίες και δυσκολίες που προέρχονται από την άπουσία προηγούμενης έπιστημονικής ύποδομής και τεκμηριώσεως των μνημείων (τά περισσότερα είναι ακόμα άγνωστα στην έπιστήμη), τή σχετική έλλειψη ειδικευμένου προσωπικού, που όδηγει άναπόφευκτα στην άνάγκη έκπαιδεύσεως ενός μέρους του ύπάρχοντος προηγούμενως, την ύπαρξη των γραφειοκρατικών γραναζιών του δημόσιου λογιστικού, που δέν μπόρεσαν νά ξεπερασθούν τόσο εύκολα παρά τή θέληση όλων μας και πρώτα του πρώην Υπουργού Δημοσίων Έργων κ. Ζαρντινίδη, που πρέπει νά του άναγνωρισθεί ή πρόθεση νά βοηθήσει αυτό τό έργο με κάθε μέσο. Τέλος είναι ή έκταση και ή ποικιλία των μνημείων, που κάθε ένα έχει τά δικά του ειδικά αρχαιολογικά, οίκοδομικά και στατικά προβλήματα, τά όποια βάζουν τους μελετητές μπροστά σέ χρονοβόρα διλήμματα και δύσκολες αποφάσεις. Άρκει νά σημειωθεί σάν συγκριτικό στοιχείο ότι άνάλογες εργασίες προστασίας στό Έρέχθειο μόνο της άθηναϊκής άκροπόλεως, όπου οί προϋποθέσεις ήταν άσύγκριτα καλύτερες, δηλ. προϋπάρχουσα έπιστημονική ύποδομή και τεκμηρίωση του μνημείου, ειδικευμένα συνεργεία, άφθονα ύλικά μέσα και τό κυριότερο, κτίσμα χωρίς τό μέγεθος και τά σύνθετα προβλήματα δομής των βυζαντινών και μεταβυζαντινών μνημείων, οί άνάλογες λοιπόν εργασίες άρχισαν τό 1975, ολοκληρώθηκε ή μελέτη τό 1977 και ακόμα συνεχίζονται και θά διαρκέσουν οί έρευνες για άρκετό ακόμα χρονικό διάστημα.

Στή Θεσσαλονίκη έχουμε ν' αντιμετώπισουμε μνημεία σέ όγκο, αριθμό, αρχιτεκτονική και οίκοδομική πολυπλοκότητα και ποικιλία, άσύγκριτα μεγαλύτερη που άπαιτούν πολλαπλάσια μέσα, έπιτελείο ειδικών σ' όλα τά επίπεδα και άνάλογο χρόνο. Παρ' όλα αυτά και κάτω από τό κράτος του άγχους για ένα μελλούμενο σεισμό, εργαζόμαστε συνεχώς και είμαστε σέ θέση σήμερα, ένα μόνο χρόνο μετά από την έναρξη των εργασιών, νά υποβάλουμε σύντομα τις σχετι-

κές μελέτες στερεώσεως για ένα σημαντικό αριθμό μνημείων, που κρίθηκαν σε πρώτη προτεραιότητα ότι έχουν ανάγκη άμεσης διασώσεως.

Έπειδή όμως ακούγονται από πολλές πλευρές διαμαρτυρίες και σχόλια για καθυστερήσεις και άδιαφορία, θά μου επιτρέψετε να πω δυό λόγια για τους στόχους και τις έσωτερικές δυσκολίες και άντινομίες τών έργων προστασίας και συντηρήσεως ενός μνημείου. Όπως άντιλαμβάνεται ή διαισθάνεται ό μη είδικός στά θέματα αυτά, ή εξειδικευμένη και λεπτή αυτή εργασία δημιουργεί άπειρα και βασανιστικά προβλήματα. Κι αυτό γιατί σαν κορυφαίος στόχος μπαίνει, όχι ή μέ κάθε μέσο στερέωση και διατήρηση τής μορφής του μνημείου αλλά, ή διάσωση του χωρίς τήν άπώλεια τής γνησιότητάς του.

Έδώ βρίσκεται και ή μεγάλη δυσκολία άφου βρισκόμαστε μπροστά σε γερασμένους και τραυματισμένους οίκοδομικούς οργανισμούς, που τό ύλικό τους από τό χρόνο, τίς καιρικές συνθήκες, τίς κατά καιρούς συνήθως χονδροειδείς έπεμβάσεις ή άλλαγές τής χρήσεώς τους έχουν ύποστει έντονες φθορές και σε πολλά σημεία μοιραίες καταστροφές. Έργο έτσι τών ομάδων εργασίας είναι να τεκμηριώσουν πρώτα όλη αυτή τήν πολυκύμαντη και σύνθετη κατάσταση, τήν παθολογία του οίκοδομικού οργανισμού, για να μπορέσουν στή συνέχεια να μηχανευθούν τρόπους και μεθόδους να σώσουν και να στερεώσουν, μέ όσο τό δυνατό μικρότερες άπώλειες, τήν οίκοδομική μάζα, τήν άρχιτεκτονική μορφή και τήν καλλιτεχνική φόρτιση (μωσαϊκά, ψηφιδωτά και τοιχογραφίες) τών έπιφανειών.

Είναι λοιπόν άυτονόητο πώς μιά παρόμοια διαδικασία και χρονοβόρα (συγκρινόμενη με έπισκευές σύγχρονων κτισμάτων) και γεμάτη κινδύνους άθέλητων καταστροφών είναι, άν δέν προχωρήσουν οί μελετητές με τήν άπαιτούμενη προσοχή και περίσκεψη. Έτσι θά πρέπει, όσοι αγαπάνε τά μνημεία και ενδιαφέρονται πραγματικά για τή διατήρησή τους, να δείξουν κατανόηση. Θα πρέπει να ξέρουν ότι ταχύτατες έπεμβάσεις και τελικές λύσεις σε ιστορικά κτίσματα, που έχουν στατικά, οίκοδομικά, άρχιτεκτονικά και άρχαιολογικά προβλήματα άπειρα και δυσεπίλυτα δέν προοικονίζουν καλό άποτέλεσμα.

Η περίπτωση του μικρού βυζαντινού ναυδρίου τής Μεταμορφώσεως του Σωτήρα, άπέναντι από τήν Καμάρα στήν Έγνατία όδό, είναι διδακτική γιατί δείχνει, παρ' όλο τό μικρό μέγεθος του μνημείου, τήν ποικιλία και τήν έκταση τών δυσκολιών, που σε κάθε βήμα τής δουλειάς μας συναντάμε. Αρχισε και τελείωσε σύντομα ή σχεδιαστική και φωτογραφική τεκμηρίωση (δέν ύπήρχαν μέχρι τώρα παρά έλάχιστα μόνο σκίτσα του κτίσματος από τό μακαρίτη τόν Ξυγόπουλο). Στή συνέχεια πήραμε τ' άναγκαία δείγματα για τήν άνάλυση του ύλικού, όπου διαπιστώθηκε ότι στήν περιοχή του τρούλου, που έχει άποκλίνει κατά 12 έκατοστά, τό κονίαμα ήταν λάσπη που έχει πιά μεταβληθεί σε χωμα χωρίς συνοχή. Κατά τήν καθαίρεση τών πρόσφατων έπιχρισμάτων για να έντοπίσουμε τό βάθος και τήν έκταση τών ρηγματώσεων, έντοπίζεται μιά όλόκληρη σειρά τοιχογραφιών στήν έπιφάνεια του τυμπάνου και του θόλου του τρούλου, άγνωστων μέχρι τώρα. Προβάλλει έτσι άμεση ή άνάγκη στερεώσεώς τους πριν από κάθε άλλη ενέργεια καθαρισμού τους, ένω αυτή ή άποκάλυψη μεταβάλλει άρδην τό σκεπτικό για τή στερέωση του τρούλου, που πρέπει τώρα να συσχετισθεί με τήν ύπαρξη και τή διάσωση τών τοιχογραφιών. Η καθαίρεση τών πρόσφατων έπιχρισμάτων στά χαμηλότερα μέρη άποκαλύπτει έπίσης μιά νέα έντελώς κατά-

σταση με παλαιότερες και νεώτερες επεμβάσεις (προσθήκες τούβλων, λάσπης, ξύλων, πού έχουν πιά σαπίσει) και δημιουργούν μία νέα σειρά από προβλήματα για τη στατική του κατάσταση και την όριστική του στερέωση. Δημιουργείται βέβαια ή ανάγκη νέας αποτυπώσεως και μελέτης της έσωτερικής του παθολογίας, πού σημαίνει χρονική μετάθεση των όριστικών προτάσεων στερεώσεως και συντηρήσεως. Ήδη αυτές τις μέρες, αφήνοντας έκκρεμη ένα πλήθος αρχαιολογικών προβλημάτων του, πού θά διερευνηθούν σέ μία δεύτερη φάση, παραδίνουμε τη μελέτη στερεώσεώς του μαζί μ' εκείνη της Νέας Παναγίας, πού έχει επίσης ανάλογα προβλήματα. Παράλληλα προωθούνται οί μεγαλύτερες σ' έκταση μελέτες της Άγίας Σοφίας και της Άχειροποιήτου, των Λουτρών «Παράδεισος» και των άλλων μνημείων, πού έχω την ευθύνη για τά αρχιτεκτονικά τους προβλήματα.

Έπιτρέψτέ μου τώρα νά θίξω για λίγο τό μεγάλο πρόβλημα πού άπασχόλησε τούς άρμόδιους φορείς και την κοινωνία της Θεσσαλονίκης τά τελευταία χρόνια, δηλ. την τύχη της Πάνω Πόλης. Βέβαια οί σεισμοί πού μεσολάβησαν, έκαναν τό καυτό αυτό θέμα νά μήν άπασχολεί τούς προβολείς της δημοσιότητας μέ την ίδια ένταση πού τούς άπασχολούσε πριν από τούς σεισμούς. Αυτό όμως δέν σημαίνει πώς δέν ύπάρχει σάν θεμελιακό πρόβλημα για την πόλη, ιδιαίτερα τώρα, πού ύπάρχει ή έντύπωση πώς βρέθηκε στό μεταξύ ή λύση.

Ή τελευταία πράξη αυτού του δράματος αρχίζει τό 1976 μέ τη σύσταση της πρώτης έπιτροπής του ΥΠΠΕ, για την αντιμετώπιση του κοινωνικού προβλήματος των ταλαιπωρημένων κατοίκων της, σέ άμεση σχέση μέ τη διάσωση της παραδοσιακής της αρχιτεκτονικής. Μέχρι τότε είχε κατορθωθεί νά κρατηθεί «μέ τά δόντια» και χωρίς νομοθετική κάλυψη από την Έφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων, ή έννοια του συνόλου για την περιοχή αυτή της πόλης μας, παρ' όλες τις άπώλειες σημαντικών τμημάτων της, μέ την είσβολή και έδώ της έμπορευματικής πολυκατοικίας. Την πρώτη έπιτροπή άκολούθησε δεύτερη, διευρυμένη μέ την συμμετοχή και των εκπροσώπων των κατοίκων της Πάνω Πόλης πού μετά από άλλεπάλληλες συνεδριάσεις και όμηρικές συζητήσεις όλων των πτυχών του σύνθετου αυτού προβλήματος (είχα την τιμή νά προεδρεύω στίς δύο αυτές έπιτροπές) κατέληγε σέ όμόφωνη άπόφαση - πόρισμα, πού υπέβαλα στόν τότε Υπουργό Πολιτισμού. Έκει άναγνωριζόταν κατ' άρχή ή ανάγκη προστασίας της Πάνω Πόλης στό πλαίσιο της έννοιας του παραδοσιακού συνόλου και άκόμα ή αναγκαιότητα της συστηματικής και σφαιρικής μελέτης του προβλήματος. Αυτό έσήμαινε έπίλυση του κοινωνικού προβλήματος των κατοίκων μέ ταυτόχρονη προστασία του πολεοδομικού ίστού και διατήρηση όσο τό δυνατόν περισσότερων κτισμάτων και ομάδων σπιτιών αξιόλογων αυτών καθευατών ή σάν κτισμάτων συνοδείας. Έπίσης την άνοικοδόμηση όσων έκρίνονταν κατεδαφιστέα μέ όγκοπλαστική προσαρμογή και αρχιτεκτονική σύζευξη μέ τόν ύπάρχοντα χαρακτήρα κάθε γειτονιάς και πυρήνα. Μέ αυτές τις κατευθύνσεις και μέ την άξιέπαινη τελικά συμφωνία των κατοίκων της, πού παρ' όλες τις μακρόχρονες ταλαιπωρίες τους είχαν νιώσει τις διαστάσεις του προβλήματος, ξεκίνησε ή μελέτη στίς παραπάνω βάσεις από τις άρμόδιες έδρες πολεοδομίας και τοπογραφίας μ' έπικεφαλής τόν συνάδελφο κ. Θ. Άργυρόπουλο, πολεοδόμο, της Πολυτεχνικής Σχολής του Α.Π.Θ. και παραδόθηκαν στό ΥΠΠΕ οί κατευ-

θυνητήριες γραμμές στη μορφή προμελέτης τό Δεκέμβριο του 1977. Καί ενώ τά πράγματα προχωρούσαν στη λύση του πολύπλοκου αυτού προβλήματος, σύμφωνα μέ τή σύγχρονη έπιστημονική δεοντολογία συντηρήσεως καί τήν απαίτηση γιά κοινωνική δικαιοσύνη καί προστασία του γηγενούς πληθυσμού, σημειώνεται στις 5 Μαΐου 1978 μιά άκατανόητη ύποτροπή, αναφορικά μέ τή διατήρηση τής Πάνω Πόλης σάν παραδοσιακού συνόλου. Ή Πανεπιστημιακή ομάδα άγνοείται ενώ ό Ύπουργός Πολιτισμού, πού οί φορείς του μέχρι τότε κρατούσαν «μέ τά δόντια», όπως είπα, τό παραδοσιακό αυτό υπόλοιπο τής Θεσσαλονίκης από τήν έπιβουλή τών έργολάβων καί τήν έξαφάνιση, δηλώνει πώς τό ΥΠΠΕ ενδιαφέρεται νά κηρύξει διατηρητέα 40 μόνο μεμονωμένα κτίσματα από τό παραδοσιακό δυναμικό τής Πάνω Πόλης. Αύτή ή άπόφαση έσήμαινε βέβαια ότι τό ΥΠΠΕ έγκατέλειπε πιά τή δυνατότητα νομοθετικής προστασίας γειτονιών καί οίκοδομικών συνόλων, πού υπήρξε ή πεμπτουσία καί τό όδυνηρό άγκάθι του προβλήματος μέχρι τότε. Μετά τή δραματική αύτη άλλαγή τής Πολιτείας ως προς τήν τοποθέτηση του όλου θέματος, ή εξέλιξη υπήρξε ραγδαία καί φοβάμαι ότι θά είναι θλιβερή γιά τήν ιστορία τής προστασίας τής άρχιτεκτονικής κληρονομιάς στη χώρα μας. Τά 48 κτίσματα (προστέθηκαν έν τώ μεταξύ άκόμα 8 στά άρχικά 40) καί τά άρχαιολογικά μνημεία μόνο (έκκλησιές, κρήνες, τείχη κ.ά.) προστατεύονται σήμερα νομοθετικά, ενώ ή Πάνω Πόλη σάν οικιστικό παραδοσιακό σύνολο φαίνεται νά προσφέρεται πιά γιά μιά ταχύρρυθμη γενική κατεδάφιση τής ύπάρχουσας οίκοδομικής μορφής καί γιά άμεση άνοικοδόμηση.

Τίς μετέπειτα φάσεις τής εξέλιξεως του θέματος, έλπίζω ότι θά μās τίς αναπτύξουν οί έπόμενοι όμιλητές, πού μετέχουν άμεσα στις κατοπινές διαδικασίες από τό 1978 μέχρι σήμερα. Ένα σημείο όμως θάθελα νά θίξω άκόμα, πού έχει σχέση μέ τό νόημα καί τή δεοντολογία τής προστασίας παραδοσιακών συνόλων καί κτιρίων. Είναι μιά άπορία πού γεννιέται στον άναγνώστη ενός λευκώματος, πού κυκλοφόρησε έν τώ μεταξύ τό ΥΔΕ, όπου δίνονται άρχιτεκτονικά υποδείγματα (κατόψεις, όψεις, αναπτύγματα δρόμων, λεπτομέρειες άνοιγμάτων κ.ά.) γιά τήν άνοικοδόμηση τής νέας Πάνω Πόλης. Ή έντύπωση λοιπόν, από τό λευκώμα αυτό είναι ότι άφου δέν μπορούμε νά διατηρήσουμε τήν άύθεντική καί γνήσια παραδοσιακή μορφή τής περιοχής τήν κατεδαφίζουμε καί... τήν ξαναχτίζουμε μέ τριώροφες καί τετραώροφες πολυκατοικίες, σέ συνεχές σύστημα άλλά μέ παραδοσιακό «μακιγιάζ» έξωτερικά. Τό έν λόγω συνταγολόγιο περιέχει λεπτομεριακά υποδείγματα γι' αυτό τό σκοπό, πού προέρχονται από μιά παραφρασμένη σέ όγκο, κλίμακα καί χαρακτήρα μακεδονίτικη νεοπαρδοσιακή άρχιτεκτονική ή όποία θά πάρει τή θέση τής κατεδαφιζόμενης παλιάς. Ήπειδή ίσως καί σέ άλλους έχει γεννηθεί αύτή ή νόμιμη άπορία, πού άφορά τή μελλοντική μορφή τής πόλης, θά ήταν πραγματικά μιά εύκαιρία στά πλαίσια αυτού του συνεδρίου νά αναλυθεί από τους έμπνευστές του, τό σκεπτικό γι' αυτό τό «νεοπαρδοσιακό ιστορισμό», πού προσωπικά τουλάχιστον πιστεύω ότι σύμφωνα μέ τή σύγχρονη έπιστημονική δεοντολογία θ' άποτελέσει έφαρμοζόμενος όλοφάνερη παρεξήγηση, τόσο τής ούσίας τής παραδοσιακής άρχιτεκτονικής όσο καί τής έννοιας τής προστασίας της.

Τό μέλλον: Οί διαπιστώσεις γιά τήν άρχιτεκτονική κληρονομιά τής πόλης μας, πού μέ συντομία σκιαγραφήθηκαν, δημιουργούν τό συναίσθημα ότι έπι-

τακτική είναι ή ανάγκη νά γίνουν πολλά για τό μέλλον της τό άμεσο και τό άπώ-
τερο. Έπιτρέψτε μου νά έκθέσω έτσι άκόμα μερικές σχετικές σκέψεις και προ-
τάσεις.

1. 'Η κατάσταση τών κηρυγμένων σάν διατηρητέων μνημείων όλων τών
περιόδων τής Ιστορίας της βρίσκεται σέ μιά φάση γεμάτη κινδύνους κάθε εί-
δους. 'Η προσπάθεια, πού άρχισε μέ τήν ΥΑΣΒΕ και πού άφορα όσα μνημεία έ-
χουν τραυματισθεί από τούς σεισμούς επικίνδυνα, πρέπει νά συνεχισθεί και νά
διευρυνθεί. Χρειάζονται περισσότερα υλικά μέσα και προσωπικό και άκόμα με-
γαλύτερη ευελιξία στήν όργάνωσή τους μέ στόχο τήν ταχύτερη προώθηση τών
έργασιών. Άν για τήν άθηναϊκή άκρόπολη διατέθηκαν πρόσφατα 500.000.000
δρχ., μέ νέο σύστημα αντιγραφειοκρατικής διαδικασίας, λογικό και δίκαιο εί-
ναι νά εφαρμοσθεί τό ίδιο σύστημα κι εδώ. Δέν διαφέρει ό μνημειακός πλούτος
τής πόλης μας ούτε σέ σημασία ούτε σέ άμεσότητα αναγκών και κινδύνων από
έκείνον τής 'Αθήνας. Άντίθετα οί έθνικοί λόγοι προστασίας του είναι ισχυρότε-
ροι και αυταπόδεικτοι. Και πρέπει νά όμολογήσουμε ότι είναι έθνική ντροπή ότι
άκόμα δέν ύπάρχει μιά ολοκληρωμένη επιστημονική τεκμηρίωσή του τουλάχισ-
τον, έπειτα από έβδομήντα περίπου χρόνια έλεύθερης ζωής τής Θεσσαλονίκης.
'Η 'Αθήνα, ή Ρώμη, ή Κωνσταντινούπολη και άλλες ιστορικές πόλεις έχουν τό
επιστημονικό Corpus τών μνημείων τους. 'Η πόλη μας λάμπει μέ τήν άπουσία
της από τόν κατάλογο αυτό τής διεθνούς επιστημονικής βιβλιογραφίας. Πρός
αυτή τήν κατεύθυνση έχουν γίνει βέβαια κατά καιρούς και γίνονται και τώρα, ά-
τομικές ή μεμονωμένες προσπάθειες και μάλιστα από διακεκριμένους συναδέλ-
φους, πού είναι παρόντες σ' αυτό τό Συνέδριο. Δέν προχωρούν όμως και δέν τε-
λεσφορούν παρόμοια έργα χωρίς τή διάθεση τών αναγκαίων μέσων και τήν όμα-
δική συνεργασία. Θά ήταν μιά άνεκτίμητη προσφορά για τήν πόλη, αν στά πλαί-
σια αυτού του Συνεδρίου ληφθεί ή άπόφαση για τή συστηματική τεκμηρίωση ό-
λου του μνημειακού πλούτου τής Θεσσαλονίκης, πέρα δηλ. από εκείνα τά μνη-
μεία πού αντιμετωπίζονται στό πλαίσιο τής ΥΑΣΒΕ και άνεξάρτητα αν δοθεί
κρατική βοήθεια ή όχι. Τοῦτο θ' άποτελέσει άλλωστε και τήν προϋπόθεση κάθε
άλλης ενέργειας για τήν προστασία, τήν ανάδειξη και τή συντήρησή του. Τό
Πανεπιστήμιο, πού προσπαθεί νά προωθήσει σάν επιστημονικό ίδρυμα ένα τέ-
τοιο πρόγραμμα και οί άλλοι επιστημονικοί φορείς τής Θεσσαλονίκης, συνεργα-
ζόμενοι και μέ τό Δήμο θά μπορούσαν νά πραγματώσουν αυτή τήν όφειλή όλό-
κληρης τής πόλης στό παρελθόν της μέ τήν έκδοση του Corpus όλων τών αρχιτε-
κτονικῶν μνημείων της. Για τήν κάλυψη τών έξόδων αυτής τής προσπάθειας θά
πρέπει νά βοηθήσει όλη ή πόλη, ιδρύματα και άτομα, για λόγους
ουσιαστικούς, συμβολικούς και ήθικούς. Μιά ιδέα πού άφορα τό ευρύτερο κοι-
νωνικό σύνολο θάταν νά καθιερωθεί, όπως γίνεται και σ' άλλες ευρωπαϊκές πό-
λεις, ή εισφορά μιᾶς δραχμής τό μήνα από κάθε κάτοικο τής πόλης μας, πού θά
προσφέρεται γι' αυτό τό σκοπό. Τό ελάχιστο αυτό ποσό, πού θά διέθετε κάθε πο-
λίτης μέσω του Δήμου, μπορούσε νά γίνει ή αρχή και μιᾶς νέας συμπεριφορᾶς
και σχέσεως του κοινωνικού συνόλου μέ τά μνημεία μας. Γιατί όταν μέ τήν έκ-
δοση του Corpus γίνουν γνωστά ευρύτερα, θά τ' αγαπήσει ό κόσμος περισσότερο
και θά τα προστατεύσει καλύτερα. Στή Βασιλεία τής 'Ελβετίας έχει εφαρμοσθεί μ'
ένθουσιασμό αυτός ό τρόπος μέ εισφορά κάθε κατοίκου 1 Rappöl = 2,5 δεκά-
ρες περίπου.

2. Σχετικά με την περιοχή της Πάνω Πόλης τό λόγο καί τήν εϋθύνη έχουν οί φορεΐς καί οί ἐπιστήμονες, πού έχουν ἐπιφορτισθεΐ μέ τή λύση τοϋ πολύπλοκου καί μακροχρόνιου αϋτοϋ προβλήματος. Εΐθε νά καταφέρουν νά τό λύσουν μέ τίς μικρότερες δυνατές ἀπώλειες καί ἀλλοιώσεις ώς πρός τή διατήρηση τής ιστορικῆς φυσιογνωμίας τής πόλης. Καί ἐδῶ βέβαια ὑπάρχει ἡ ἀνάγκη γιά λεπτομερειακή τεκμηρίωση (σχεδιαστική καί φωτογραφική) κάθε κτίσματος πού καταδαφίζεται. Ἐάν πρέπει νά ἐπιβληθεΐ κάτι ὀπωσδήποτε δέν εἶναι τόσο ἕνα ἕνιαϊο στύλ στήν ἀνοικοδόμηση τής νέας Πάνω Πόλης, ὅσο ἡ ἐξονυχιστική τεκμηρίωση τής παλιάς πού θά πρέπει νά μπεΐ σάν βασική προϋπόθεση γιά τή χορήγηση τής οἰκοδομικῆς ἄδειας ἀνεγέρσεως νέου. Ἡ τεκμηρίωση αϋτή τοϋ αϋθεντικοϋ καί θυσιαζόμενου κατά τό μεγαλύτερο μέρος του οἰκισμοϋ, ἔχει ἀπό τήν πλευρά τής ἀρχιτεκτονικῆς συνέχειας τής Θεσσαλονίκης, αϋτονόητη ιστορική καί πολιτιστική σημασία. Ἐτσι θά διασωθεΐ ἔμμεσα τουλάχιστον, δηλ. σάν σχεδιαστική καί φωτογραφική μαρτυρία, ἡ εἰκόνα τής Πάνω Πόλης καί θ' ἀποτελέσει ἀποδεικτικό στοιχεῖο γιά τήν πολεοδομική καί ἀρχιτεκτονική ιστορία τής Θεσσαλονίκης.

3. Τελειώνοντας τή μικρή αϋτή εἰσήγηση γιά τήν ἀρχιτεκτονική κληρονομιά τής πόλης μας, σκέπτομαι τά 1250 περίπου κτίσματα, τά χτισμένα πρὶν ἀπό τό 1940, πού ἐπιζοῦν ἀκόμα διάσπαρτα στό χῶρο τής Θεσσαλονίκης. Ἐάν τό γενικότερο κλίμα ἦταν φιλικότερο καί εϋνοϊκότερο πρός τήν ἰδέα τής προστασίας τής προγονικῆς μας κληρονομιάς, θά τολμοῦσα νά προτείνω νά περιληφθοῦν ὀρισμένα ἀπ' αϋτά στόν κατάλογο τῶν διατηρητέων μνημείων τής πόλης. Δέν τό κάνω ὁμως ξέροντας πῶς δέν θά ὠφελήσει σέ τίποτε. Χρόνια ὀλόκληρα ἡ πείρα μου ἔχει δείξει πῶς ὅταν κηρυχθοῦν σάν διατηρητέα νεώτερα κτίρια χωρίς νά ὑπάρχει πρόθεση ἢ δυνατότητα ἀναλήψεως σοβαρῆς εϋθύνης ἀπό τό κράτος, τότε κινδυνεύουν νά ἐξαφανισθοῦν ταχύτερα. Ἐς ἀφεθοῦν λοιπόν καί αϋτά ν' ἀκολουθήσουν τό σημερινό ρυθμό τής ἐξαφανίσεώς τους, δηλ. 1 κτίσμα κάθε τρεῖς μέρες περίπου, κι ἄς μὴν ἐπιταχυνθεΐ ὁ θάνατός τους μέ ἐνέργειες δῆθεν προστασίας τους. Κι ἐδῶ θά πρέπει τουλάχιστον νά μπεΐ ἡ τεκμηρίωσή τους σάν προϋπόθεση νέας οἰκοδομικῆς ἄδειας γιά τοὺς λόγους πού σημειώθηκαν παραπάνω.

Στή διακήρυξη τοϋ Συνεδρίου τῶν Ὑπουργῶν στό Ἄμστερνταμ, πού ὑπῆρξε τό σημαντικότερο γεγονός τοϋ ἔτους τής Εϋρωπαϊκῆς Ἀρχιτεκτονικῆς Κληρονομιάς 1975, μέ θετικές ἐπιδράσεις σ' ὅλες τίς χῶρες, ἀνάμεσα στίς διάφορες διαπιστώσεις καί προτάσεις γιά τήν προστασία τής αϋθεντικῆς ἀρχιτεκτονικῆς κληρονομιάς ὅλης τής Εϋρώπης ὑπάρχει καί ἡ φράση: «Τό μέλλον δέν μπορεῖ καί δέν πρέπει νά κτίζεται σέ βάρος τοϋ παρελθόντος». Ἐάν κάνουμε ἕνα σύντομο ἀπολογισμό τῶν τελευταίων πέντε χρόνων ἀπό τό Συνέδριο ἐκεῖνο τῶν Ὑπουργῶν τής Εϋρώπης καί δοῦμε τί ἐγινε καί τί γίνεται στή Θεσσαλονίκη, εἶναι δύσκολο νά δεχθοῦμε, πῶς στήν πόλη μας βρῖσκει ἐφαρμογή τό νόημα τής παραπάνω φράσεως. Στά τελευταῖα πέντε χρόνια ἀντί νά ταραχθοῦν τά νερά θετικά καί γόνιμα γιά τήν ἀρχιτεκτονική μας κληρονομιά, ταραχθήκαν τά μνημεία καί ἀπό τοὺς σεισμούς καί ἀπό ἄλλες αἰτίες.

Ἐκεῖνο πού μᾶς μένει εἶναι νά ἐλπίσουμε καί νά προσπαθήσουμε ὅλοι μας, ὥστε νά μὴν καταστραφοῦν ἀνεπίστρεπτα καί ἀνεπίτρεπτα οί ρίζες, μέ τό παρελθόν τής πόλης μας. Ὅσοι δέν συνειδητοποιοῦν πόσο ἐπικίνδυνη κοινωνι-

κά και έθνικά είναι μιά τέτοια καταστροφή, θά πρέπει νά σκεφθοῦν πώς ὅπως ἔ-
να τρένο μέ μπροστινά μόνο βαγόνια βρίσκεται τρέχοντας σέ επικίνδυνη ἰσορ-
ροπία, ἔτσι επικίνδυνη είναι καί ἡ πορεία μιᾶς κοινωνίας, πού κοιτάζει μόνο
μπροστά.